

LUHMANNS ANDET ØJEKAST

Ask Agger & Asta Wellejus, Zentropa Interaction

Kunsten at se verden

Gennem historien har sociologer, filosoffer og andre grublere gjort sig kloge på at forstå og begribe samfundets karakter, udvikling og udfordringer. Begreber, tilgang og retorik har skiftet og udviklet sig, men formålet har hele tiden været at skærpe evnen til at iagttage og forstå. Hvad er samfundets karakter, hvordan fungerer samfundet, og hvordan kan det forbedres? Øvelsen har hele tiden været at finde det højeste bjerg af objektivitet, hvorfra helheden kan anskues så neutralt og effektivt som muligt.

Nutidens samfund er ikke anderledes. Vi prøver stadigvæk at gøre os kloge på, hvem vi er, og hvor vi bevæger os hen. Men noget er anderledes, for nutidens samfund lader sig ikke længere entydigt indfange i analytikernes kikkerter og modeller. Komplexiteten og udviklingens accelererende tempo har rykket sig fundamentalt og gjort det næsten umuligt at overskue helheden. Der er ikke længere bjerge af objektivitet, der er høje nok til, at vi kan få det fulde overblik og anskue den samlede omverden. Vi kan ikke længere iagttage vores egen verden.

Teorien om sociale systemer

Den tyske systemteoretiker Niklas Luhmann har et alternativ – at se ved andet øjekast.

Luhmann (født 1927) nåede lige at afslutte sit livsværk af et teorikompleks med hovedværket “Die Gesellschaft der Gesellschaft” før sin død i 1998. Gennem en lang og ekstremt produktiv karriere har han etableret en radikal og unik tilgang, der i dag udgør det mest omfattende og ambitiøse bud på en “Grand Theory” indenfor det sociologiske felt.

Luhmann havde det erklærede mål at skabe en universel teori, der gennem en systemisk indgangsvinkel kunne anvendes på hele det sociologiske felt. Denne ambition udmøntede sig i et virke, hvor Luhmann indgående beskrev alle samfundets subsystemer (ret, økonomi, politik, uddannelse, videnskab, religion, opdragelse etc.) i mere end 70 bøger og 460 artikler. Det universalistiske sigte forudsatte også, at teorien kunne bruges på sig selv og gøre rede for sin egen plads i samfundet. Med inddragelse af begrebet *autopoiesis* i 80'erne fandt teorien sin endelige form, og det kunne med rette hævdes at den ambitiøse målsætning var nået.

I starten af sit akademiske virke stod Luhmann i skyggen af Jürgen Habermas, og det var primært gennem deres løbende diskussioner, at Luhmann blev kendt udenfor Tyskland. Luhmann reviderede og udvide løbende sin teori, og med adoptionen af “autopoiesis” begrebet i slutningen af sit virke fik hans systemteori sit store gennembrud. Selv ærkerivalen Habermas måtte anerkende Luhmann's pointer, og Habermas' teori står i dag på mange måder mere som et supplement til Luhmann end som en selvstændig teorikonstruktion i sig selv.

Luhmann har med sit kringlede, stringente og ofte næsten kyniske sprogbrug afskrækket mange læsere. Med alternativt ordbrug, paradoksale sætninger og unikke begreber lader hans teori sig kun vanskeligt afdække. Sprogbruget var hverken et udslag af dårlig formidling eller arrogance men en bevidst konsekvens af hans ambition om at anvende teorien på teorien selv. Det abstrakte begrebsapparat var en nødvendig forudsætning for teoriens universalistiske sigte, og den særlige sprog betydning havde til formål at tvinge læseren til at

tage stilling og derved praktisere teoriens ambition om iagttagelse fra andet øjekast. Man kan sige, at Luhmann's teori kun kan beskrives af teorien selv, eller at man kun kan indføres i teorien gennem anvendelse af den.

Det er ikke uden grund, at Luhmann er blevet nævnt som kandidat til titlen som det 20. århundredes mest belæste person.

Iagttagelse af iagttagelse

Luhmanns systemteori tager udgangspunkt i *iagttagelse*. Ingen iagttager kan iagttage alt på samme tid. Derfor starter enhver iagttagelse med et *skel*, en skelnen der bruges til at filtrere, hvad der iagttages fra hvad, der ikke iagttages. Luhmann definerer et *socialt system* som enhver social kontakt og hævder, at et system i sin iagttagelse afgrænser sig fra en omverden netop gennem sit iagttagende skel. Et retssystem bruger således skellet ret/uret til at iagttage sin omverden. Andre velkendte skel er f.eks. videnskabens sandt/falsk eller etikens godt/ondt.

Luhmann valgte selv at bruge skellet *system/omverden*. Derved ser han på, hvorledes sociale systemer iagttager, og hvilke skel de bruger i deres iagttagelse. Systemteorien bliver således iagttagelse af iagttagelser.

Luhmann hævder ikke, at hans valg af system/omverden er objektivt bedre end andre skel (f.eks. ret/uret), men ved at definere et *socialt system* som enhver social kontakt får han et perspektiv, hvorfra han kan iagttage og derved forske i hele det sociologiske felt. Luhmann forstår således også selv sociologi som "videnskaben om sociale systemer".

Da Luhmann's egen system/omverden opdeling i sig selv er et iagttagende skel, er det faktisk muligt for ham at anvende sin teori på teorien selv. Teorien kan således forklare sig selv og opfylder derved Luhmann's ambition om at skabe en universel anvendelig teori indenfor sociologien.

Frem for at forsøge at iagttage samfundet koncentrerer Luhmann sig om at iagttage samfundets egen iagttagelse. Hans systemteori handler om at se ved andet øjekast.

Hyperkompleksiteten

Luhmann's samfundsanalyse tager udgangspunkt i kampen mod kompleksitetsforøgelse. Gennem historien har menneskeheden udviklet og organiseret sig i en stadig strid mod enorme accelerationer i kompleksitet. I takt med væksten i kompleksiteten er vores evne til at iagttage samfundet og overskue helheden blevet indskrænket og undermineret. Hvor vi før lavede femårsplaner og planlagde katedraler, der ikke stod færdige i vores egen levetid, er det i dag næsten umuligt at overskue udviklingen og mulighederne få måneder frem. Selv om alverdens konsulenter og eksperter gjorde deres bedste kørte verdensøkonomien rent ind i dot-com krakket sidste år. Vi er tvunget at navigere i tåge.

Luhmann anvender en enkel definition på kompleksitet, nemlig som den samlede mængde af mulige tilstande. Det skal forstås således, at kompleksitet kun opstår i forbindelse med systemers iagttagelse - det er et optisk fænomen. Forøgelse af kompleksitet er et centralt element i Luhmann's teori om statsdannelsen. En af Luhmann's pointer er, at mennesket i bestræbelsen på at optage og kapere mere og mere kompleksitet historisk har udviklet en række organisationsprincipper.

Løsningen på hyperkompleksiteten har været at skabe et decentraliseret samfundssystem, hvor der er en gennemgående arbejdsdeling mellem en række autonome subsystemer (ret, økonomi, politik, videnskab, religion m.fl.). Luhmann benævner selv dette organisationsprincip for *funktionel differentiering*. Ved at sprede ansvaret og skabe specialiserede subsystemer blev det muligt for samfundet at følge med væksten i kompleksitet. Der findes ikke længere et center, der autoritært kan hæve sig over de øvrige systemer og trumfe sin vilje igennem. Ikke engang det politiske system formår længere at virke som centrum. Se blot på retssystemets modvilje til at ændre praksis omkring voldsstraffe, eller de åbenbare problemer med at finde en formel til at løse samfundets integrationsproblemer.

Den decentrale organisering af samfundets iagttagelse havde en pris. På vejen tabte vi muligheden for at iagttage helheden. Vi kan ikke længere se samfundet og derved de fælles udfordringer og muligheder.

Den paradoksale blindhed

En af perlerne i Luhmann's teoridannelse er arbejdet med paradokser. Det klassiske eksempel på et paradoks er en side hvorpå der står "*Alt hvad der står på denne side er løgn*".

Fra en status som fejl eller svagheder i gængse teorier og forklaringer er paradokserne de centrale omdrejningspunkter i systemteoriens samfundsanalyse. I takt med samfundets organisering af selviagttagelse er paradokser kommet til spille en central funktion som sikrer af subsystemernes autonomi. Gennem en paradoksal selvreference lukker samfundets subsystemer (ret, økonomi, videnskab etc.) sig om sig selv og deler arbejdet om at forbedre samfundets evne til at behandle kompleksitet (det er denne selvreference Luhmann betegner *autopoiesis*).

I enhver iagttagelse gemmer der sig et paradoks, når vi prøver at vende vores egen optik mod os selv. Vi er alle blinde for det skel, vi anvender i iagttagelsen. Vi kan ikke se, at der er noget, vi ikke kan se, og vi kan selvsagt heller ikke se, hvad vi ikke ser.

Paradokser har en unik evne til at undslå sig forandring. For at forandre må man først fastholde, og da paradokser undslår sig entydig definition og beskrivelse er de meget bestandige overfor forandring. Vi kan ikke ændre hvad vi ikke kan tale om. Hvis samfundet er en sandstrand, der overskyldes af historiens tidevand, er paradokserne de sten, der ligger tilbage når alt andet er skyllet bort. Det er disse paradoksale sten, der danner kernen i samfundets institutioner og systemer.

Som en tilgang, der stiller skarpt på paradokser frem for at undvige dem, fremstår Luhmann's systemteori som et positivt alternativ til gængse samfundsanalyser og teorier. Meget vælges fra, når man kun ser på iagttagelse, men i tilgift får vi et redskab til at se de blinde punkter i samfundets egen selviagttagelse, samt en mulighed for at favne en snert af helheden. Kun gennem fokus på fremmede perspektiver, verdenssyn og fordomme kan vi lære at forstå vores egne. Netop i et demokrati, må det være en essentiel nødvendighed, at vi kæmper for både at fastholde en fornemmelse for samfundets enhed, og at vi løbende træner evnen til at respektere kolliderende verdensbilleder. På paradoksal vis er det netop i vores individuelle subjektive verdensbilleder, at vi ligner hinanden mest. Vi ser forskelligt, men på samme måde.

Luhmann's tilgang er en ny optik, der kan blive et uundværligt redskab i vores bestræbelse på at forholde os til en stadigt mere hyperkompleks virkelighed. Når helheden er blevet for stor til, at vi kan se den, er det bedste alternativ muligheden for at stille skarpt på denne

blindhed. Vi kan ikke se, hvad vi ikke ser, men det er en hjælp at erkende, at der er facetter, som vi er blinde for.

En række af Luhmann's værker er oversat til dansk, dog desværre ikke hovedværket "*Die Gesellschaft der Gesellschaft*". Imens vi venter på den oversættelse, kan to bøger anbefales som en blød introduktion til den ofte lidt utilnærmelige tyskers tanker. Den ene bog er Georg Kneer og Armin Nassehi's, "*Niklas Luhmann - introduktion til teorien om sociale systemer*" (Hans Reitzels Forlag, 1997). Den er oversat af Nils Mortensen og glimrende. Et andet anbefalesværdigt bud er Lars Qvortrup's "*Det Hyperkomplekse Samfund*" (Gyldendal, 1998), der finurligt kommer omkring en række af Luhmann's pointer og analyser.